Azad AZƏRBAYCAN
MÜSTƏQİL İCTİMAİ-SİYASİ QƏZET

Redaksiyadan

Xalq şairi, xalqımızın sevimlisi Nəriman Həsənzadənin Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə həsr etdiyi - "Mənim ədəbi taleyim-Zamanla, tarixlə görüş" adlı kitabını bu sayımızdan başlayaraq qəzetimizdə çap edirik. Bu kitab təkcə ulu öndər Heydər Əliyevin yox, həm də böyük dövlət xadimi, Azərbaycan üçün çox işlər görmüş Nəriman Nərimanovun və elə Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin özünün də həyatına həsr olunub. Ümumiyyətlə, yaxşı, xeyirxah insanların bir zamanlar Nəriman Həsənzadəyə və Azərbaycan ədəbiyyatına elədiyi köməkliklər bu kitabda özünün gözəl əksini tapıb.

Əziz oxucular inanırıq ki, bu yazılar sizin xoşunuza gələcək və Nəriman Nərimanova çamur, çirkab atan adamlara da bir görk və layiqli cavab olacaq.

Mənim ədəbi taleyim - zamanla, tarixlə görüş

(Ümummilli lider Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə)

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Adını milli iftixar hissilə çəkdiyim Heydər Əliyevlə tanış olanda heç ağlıma gəlməzdi ki, bu böyük şəxsiyyət sonralar mənim tərcümeyi-halımın ən parlaq səhifələrimin yazılmasında arxam-dayağım olacaq və mənəvi bir enerjiyə çevrilib ruhumda yaşayacaqdı.

Mən öz ədəbi taleyimlə - əslində, tarixlə, zamanla görüşə gedirdim. Ürəyimdən nələr keçmirdi: "məni necə qarşılayacaqlar", "nə deyəcəklər", "haqqımda nə düşünəcəklər?" və s. Bu tərəddüdləri Zaman özü diqtə edirdi.

1958-ci il idi. Artıq 27 yaşa keçmişdim. Gəncədə Pedaqoji İnstitutu bitirib Bakıya gəlmişdim. Mətbuatda çoxdan çıxış edirdim.

Yazıçılar İttifaqı məni Moskvaya Ali Ədəbiyyat kurslarındaoxumağa göndərirdi. Yol üstəydim. İstəyirdim Moskvada olduğum illərdə iri əsər üzərində işləyim. Ona görə Nəriman Nərimanov haqqında arxiv materialları ilə tanış olmaq üçün "KQB"-yə - Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik Komitəsinin sədriSemiçastnı Semyon Kuzmiç adlı bir rus generalının adına məktub aparmışdım.

İndiki Hökumət evi tərəfdə, dəniz qırağındakı binada məni o vaxt Heydər Əliyev qarşıladı. Məktubu ona verdim.

Ucaboylu, şaxyerişli, möhkəm bədənli, təbəssümlü, eyni zamanda da çox ciddi bir insanla görüşdüm. Qara kostyum geyinmişdi. Ona çox yaraşırdı. Azərbaycan dilində danışdı. O vaxt belə idarələrdə hamını rusca qarşılayır, rusca da yola salırdılar.

Leninin silahdaşı haqqında, Leninin qurduğu dövlətdə əsər yazmaq, onun inqilabi iztirablarını göstərmək əslində qadağan idi.

Mənə bir hörmətli yaşlı yazıçı demişdi ki, Nərimanovdan əsər yazsan başın ağrıyacaq. Get, "Neft daşları"ndan yaz, komsomol mükafatı al. Qərəzli deməmişdi.

Milli təəssübkeşliyinə görə Nərimanova "millətçi" adı qoymuşdular. Sovetlər zamanında "millətçi" damğası çox ağır ittiham idi. İllah da ki, bu ad biz türklərə, biz azərbaycanlılara deyiləydi.

Tarixi mənbələrdə milliyətimiz türk yazılmışdısa, gərək elə oradaca tez bir mötərizə açıb (azərbaycanlı) sözü yazaydıq ki, "qarışıq" salmasınlar.

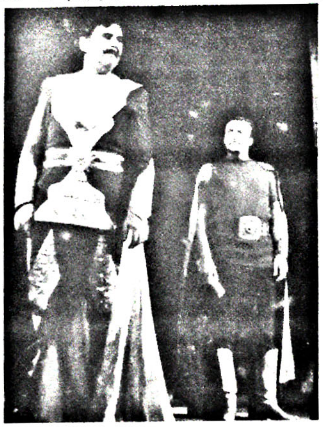

Nərimanovun milliyətcə türklüyü, bolşevik Nərimanova maneçilik törədirdi.

Bunları bilə-bilə mən də o böyük insan haqqında əsər yazmaq həvəsinə düşmüşdüm. Amma bunun da səbəbi var idi.

Atam Gürcüstanla sərhəddə yerləşən Poylu dəmir yol stansiyasında həm yoldəyişən işləyib, həm də həmkarlar komitəsinin sədri olub. İyirminci illərdə Kürün üstündən keçən dəmir yol körpüsü yandırılanda, Nəriman Nərimanov da Bakıdan Poyluya, hadisə yerinə gəlib və atam Nərimanova bələdçilik edib.

Anam da, atamın yaşlı fəhlə yoldaşları da bu görüş barədə mənə danışardılar.

Hələ adımı da anam sonralar dəyişdirib Nəriman qoymuşdu. Poemada bu barədə xatırlayıram:

Məni Vaqif deyə çağırsalar da,
Nəriman qoydular sonra adımı.
Sevdim Vaqifi də, sevdim səni də,
Sevdim sevdiyiniz bir ölkəni də...

Ürəyimdə Nərimanova dərin məhəbbət hissi də var idi.

O vaxt Nərimanova aid arxiv materialları gizlədilirdi. Yanlış, birtərəfli yazılar çıxır, onun əleyhinə olan Mikoyanın, Mirzoyanın, Sarkisin, Mirzə Davud Hüseynovun, Kirovun və başqalarının adları-soyadlarıdaha çox hallanırdı.

Azərbaycanda dövlət arxivlərinin müdirləri, işçiləri milliyyətcə ermənilər, ruslar, yəhudilər olardılar.

Nigaran idim ki, "KQB" mənə icazə verməyəcək. İcazə versə də, mənə lazım olan mənbələri gizlədəcək.

İkinci görüşümüzdə Heydər Əliyevin üzündə nur, gözündə bir mehribanlıq gördüm.

Məni daha istiqanlı qarşıladı, alaqaranlıq dəhlizlə öz işıqlı kabinetinə apardı. Yer təklif etdi. Əyləşdim.

Nərimanovun arxiv materialları ilə tanış olmağımı alqışladı. Dəyərli tövsiyələr verdi. Müsavatın arxivinə mən birinci daxil olan şair idim.

Arxivin müdiiri Naydel soyadlı bir yəhudiydi, məni çox soyuq qarşıladı:

Apardığım qalın ağ dəftəri səhifələtdirdi və hər səhifəyə öz möhürlərini vurdu.

Götürdüyün qeydləri heç yerdə dərc etməməlisən.

Mən axı, bu qeydlər əsasında əsər işləməliyəm. Oxuduqlarımı oxuculara bildirməliyəm.

Dəftərin bir səhifəsinə mən baxmalıyam. - O da belə cavab verdi.

(Mənim işlədiyim günlərin özü başqa və geniş bir söhbətin mövzusudur - N.H.).

Nəriman Nərimanov öz "məslək dostlarının" Qafqaz siyasətini, xəyanətini sonradan başa düşür və "ayılır". Hər birinin siyasi maskasını çəkib yırtır və onlara meydan oxumağa başlayır.

Amma özü də bilirdi ki, artıq gecdir.

Bu, "aldadılmış" böyük bir tarixi şəxsiyyətin həyatında öz həllini gözləyən dramaturji kolliziya idi. Çıxış yolu tapmayanda, inqilabi iztirablar burulğanında həlak olmuşdur.

Poemanı yazdığım müddətdə hələ Mikoyan Moskvada, Kremldə, o biri mikoyanlar isə Bakıda sağ idilər. Vəzifə tuturdular. Azərbaycanın Mərkəzi Komitəsində, nazirliklərdə, komitələrdə, bizim Yazıçılar İttifaqında, jurnal və qəzet redaksiyalarında sözün hər iki mənasında "işləyirdilər". Qonşuluğumuzda yaşayır, süfrələrimizin başında sağlıqlar deyirdilər. "Sapı özümüzdən olan baltalar" daha qorxulu idular...

"Kiçik" bir detalı xatırlayıram. Akademik Milli Dram Teatrında "Bütün Şərq bilsin" pyesimin tamaşasıydı. 1982-ci ilin mart ayının 22-də. Teatrın baş rejissoru və tamaşanın rejissoru Mərahim Fərzəlibəyovla (indi Xalq artistidir) yanaşı oturmuşduq. Azərbaycan KP MK-nın Büro üzvləri Ulu Öndər başda olmaqla tamaşaya baxmağa gəlmişdilər. Nərimanov rolunda çıxış edən Xalq artisti Məlik Dadaşov monoloq dediyi yerdə, birdən "yaşasın böyük rus xalqı", "böyük rus xalqına eşq olsun" kimi pyesdə olmayan sözlər işlətdi.

Mərahimlə mən bir-birimizin üzümüzə baxdıq və heç bir söz demədik.

İndi dünyasını dəyişmiş Məlik müəllim sonradan danışırdı ki, səhnənin ortasında Azərbaycan, azadlıq, neft, millət haqqında misraları deyəndə, Büro üzvlərindən ikisi üzümə elə sərt baxdı ki, özümü itirdim və ilhamla dediyim:

"Azadlıq,
Azadlıq.
Hm, hm... Azadlıq!
Azadlıq içində batdıq, qırıldıq.
Alman azadlığı istemiyorum,
sultan azadlığı istemiyorum,
istemem ingilis azadlığını
ya çarın aferis azadlığını.
Mənim azadlığım sanma çörəkdir.
AZƏRBAYCAN AZADLIĞI
gərəkdir " -

misraları ağzımda yarımçıq qaldı. Tez özümdən əlavələr etdim.

Bu gündən dünənə baxanda, indi çox aydın görürük ki, Heydər Əliyev hansı mühitdə cəsarət göstərirdi, bizi də cəsarətə səsləyirdi.

Tamaşadan sonra yaradıcı heyətlə görüşüb aktyorları, pyesi və pyesin müəllifini, Xalq artisti Məlik Dadaşovun oyununu dəyərləndirəndə də hiss edirdik ki, bizim arxamız var.

Yadigar şəkil çəkdirəndə bütün teatr kollektivi, elə o özü də sevinirdi.

O, Təkcə Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi vəzifəsinə gəlməmişdi: həm də mənim və başqa sənət adamlarının ədəbi taleyini şər qüvvələrdən qorumağa Haqdan göndərilmişdi.

Təhlükəsizlik Nazirliyindəki ilk görüşümüzdən o mənim ürəyimə girmişdi. Heydər Əliyevin şəxsində mən Nəriman Nərimanovun prototipini görürdüm.

Bu əsər mənim ədəbi taleyim idi.

İlk dəfə 1968-ci ildə ayrıca kitab şəklində "Azərnəşr" çap etmişdi. 1400 misra ixtisar olunmuşdu. Qlavlit əsərin içindən əsər götürmüşdü.

Nəşriyyatın direktoru Xalq yazıçısı Qılman İlkin və kitabın redaktoru şair dostum Eyvaz Borçalı qlavlitlə nə qədər mübarizə aparsalar da, bir nəticə hasil olmadı.

Ola bilməzdi ki, onların ayrı-ayrı parçalarını mətbuat səhifələrindən oxumasın. Ona görə də bir məqam axtarırdım ki, özüylə görüşəndə hamısını danışım.

Azərbaycan KP MK-ya, büro iclaslarının birinə Yazıçılar İttifaqından nümayəndələr dəvət olunmuşdu. Mən də oradaydım. Arada söz alıb "Nəriman" poemasının qlavlit tərəfindən ixtisar edildiyini dedim.

Gördüm ki, narahat oldu. Çıxışı zamanı göstəriş verdi ki, poema necə yazılıbsa, eləcə də çap edilsin.

Mən yerdən razılığımı bildirdim. Ancaq ixtisarlar qlavlitdə "itmişdi".

Qlavlit bütün əsəri şikəst etmişdi.

Yadımda qalan misraların bəzilərini bərpa etdim:

Bəlkə su çıxsaydı yerin dibindən,
Ayaqlar altında qalmazdı vətən.
Neft mənim ölkəmə fəlakət oldu,
Nə xeyir, nə də ki, bərəkət oldu.
Gəlmələr apardı kimsəsiz olduq.
Yandıran özgələr, yanan biz olduq.
Qulaq gətirdilər, kar olmaq üçün.
Ağız gətirdilər, yumulmaq üçün,
Ağız içində dil, lal olmaq üçün.
İllər yaman tökdü qaş-qabağını,
Qurtara bilmədik qəm ilə yasdan.
Ancaq yüz illərlə yad bayrağını
Asdıq bayramlarda öz qapımızdan.

Və yaxud:

Bu heykəl qoyanın əli qırılsın,
Qaldı torpağımız, daşımız üstə.
Heykəl - müstəmləkə embleması:
Nadzordu əfəndim, başımızüstə.

Bu misraları əsərin kontekstindən ayırıb Kirovun heykəlinə aid etmişdilər.

Yaxud:

Nəriman dedikcə nərimanlaşıb,
Özüm də dəyişdim bu neçə ildə -

misralarına görə mənə irad tutub tələb edirdilər ki, "Nərimanlaşmaq" yox, "Leninləşmək" lazımdır və s.

N.Nərimanov haqda arxivdən çıxara bildiyim bəzi qeydlərimi burada vermək istəyirəm. Heç olmasa görsünlər ki, Nəriman Nərimanov müasirlərinə də, sonrakı nəsillərə də olduğu kimi çatdırılmayıb.

Nərimanov yazırdı:

"Sovet hakimiyyətini Azərbaycanda yerli şəraiti nəzərə alaraq qurmaq lazımdı.

Biz Rusiyadakı səhvləri təkrar etməməliyik. Xansız-bəysiz Azərbaycan Sovet Sosialist hökuməti qurmalıyıq"

"Qərbdə inqilab gecikir. Şərqlə möhkəm əlaqə yaratmalıyıq. Türkmənistan, Əfqanıstan... Buxaranı verməliyik. Hindistanda inqilabi iş aparmalıyıq."

"Güclü sənaye sahibkarlarını ələ almaq, xırdalarına toxunmamaq və ticarətə icazə vermək... Bu siyasət Rusiyada da keçirilməlidir".

"Azərbaycan Şərqə açılmış pəncərədir."

"Rus inqilabçıları deyirdi ki, Azərbaycanda (kəndlərdə) inqilabi hiss etdirmək üçün bəylərin, xanların evləriniyandıraq. Çünki Rusiyada belə olub."

Nəriman bunun əleyhinəydi. Düzgün siyasət deyil, - deyirdi.

"Orconokidzenin nəzəriyyəsinə görə, əlbəttə, balaca Azərbaycanın əhalisini ardıcıl surətdə məhv etmək olar, bəs onda respublika kimlərdən ibarət olacaq?".

(2-ci məktub, səh.56)

"... belə demək mümkünsə, fabrik-zavod şagirdlərinin - 17 məktəbi var, orada

1192 rus uşağı, ancaq müsəlman fəhlələrinin isə 26 uşağı oxuyur. Bunlar yoldaş Kirova, Mirzoyana məlum deyilmi? Mirzoyanın və başqalarının bu cürə cinayətkar siyasətlərini müdafiə edən Ruhulla Axundov və onun kimi türklər bütün bunları hiss etmirlərmi?"

(2-ci məktub, səh.57)

"... Azərbaycanda bütün sahələrdə daşnak siyasəti gedir. Mənim heç kiçik bir şübhəm belə yoxdur ki, Serqonun və Stalinin şəxsində AKP MK-sı biz türklərə inanmır və Azərbaycanın taleyini erməni daşnaklarına tapşırır. Bunun necə nəticəsi olacağını əvvəlcədən demək çətindi, əgər olacaqsa onda bütün məsuliyyət Serqonun və Stalinin üzərinə düşür. Bunun heyrət doğuran tərəfi odur ki, bu şəxslər elə düşünürlər "Biz türklər o qədər ağılsızıq ki, bütün bunları başa düşmürük.""

(məktubdan, səh.36-37)

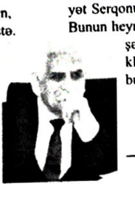

(Ardı var)

Nəriman HƏSƏNZADƏ